

notný liberální řád živnostenský, od r. 1872 resp. 1873 na celou říši německou rozšířený.

Zatím byla živnostenská svoboda rozšířivší se z Francie r. 1795 na Belgii, zavedena již také r. 1813 ve Španělsku, r. 1814 v Anglii (kde ostatně ve skutečnosti platila již mnohem dříve), r. 1819 v Holandsku, r. 1838 v Norsku, r. 1846 ve Švédsku, r. 1848 spolkovou ústavou zásadně i ve Švýcarsku (ve většině kantonů platila již dříve), r. 1859 v Rakousku, r. 1864 v Itálii (pro celé království, jednotlivé státy ji rovněž měly již dříve), již poč. 19. stol. usilovali o její zavedení španělské stavové, což bylo však zmařeno reakcí královskou atd.

§ 17. Vývoj velkého průmyslu a průmyslové politiky v Rakousku do polovice 19. století.

I. Nehledíc k nečetným odvětvím, která jako jinde i u nás od počátku svého vzniku byla provozována ve formách velkovýroby, jako hornictví, jehož první skvělé období počalo již stoletím 13., nebo sklářství, které již počátkem nového věku bylo u nás průmyslem exportním, počíná vývoj velkého průmyslu v Čechách (a tím i v Rakousku, jehož byly země koruny české nejvýznačnějšími, ne-li až do stol. 19. snad jedinými zeměmi průmyslovými kromě Vorarlberska) a vývoj průmyslové politiky po válce třicetileté vnikáním ideí merkantilistických. V duchu těchto ideí usilováno o vypěstění tuzemského průmyslu, jímž »dostane se mnoha lidem poctivé výživy, suroviny udrží se v zemi a zpracovávají se vlastními poddanými, lidé odvracejí se od nečinnosti a přivádějí k počestnému živobytí a tím pak i daně snadno se platí a peníze, které by jinak šly do ciziny, zůstávají v zemi«.

Zvlášť vydatné zvýšení daňové síly národa bylo rozhodno pro celé první století této politiky. Tíseň peněžní, která bývala v jiných státech dočasnou, byla v Rakousku trvalá; vedení ustavičných válek s Tureckem, Francií, Pruskem a j., udržování stálých vojsk v Itálii, Porýnsku, Holandsku, Uhrách pohlcovalo třetinu až polovici veškerých příjmů státních, kdežto zdroji, jaké měly Španělsko, Anglie a Holandsko, v Rakousku nebylo, výtěžky stříbrných dolů od 17. stol. klesaly a příjmy z komorních statků, solivarů, cel a berní nedostačovaly potřebě — cílem bylo ne tak rozmnožení blahobytu širokých vrstev národa, jako získati víc poplatníků a silnějších, vytvořiti velkoprámysl, který by byl s to, aby nesl břímě velmocenského postavení státu.

Podněty své brala merkantilistická politika v Rakousku od vynikajících státních ekonomů, k nám většinou z ciziny povolanych, avšak o hospodářský, zvláště průmyslový rozvoj Rakouska upřímně a vydatně se přičiňovavších. Byli to zejména Jan Joachim B e c h e r (1635—1682), Vilém sv. p. S c h r ö d e r a Filip Vil. šl. H o r n i g k (1638—1718), jehož spisu »Oesterreich über Alles, wann es nur will« (1685) Rakousko dle přepjatého poněkud výroku z 18. stol. děkovalo největší díl svého blahobytu. V Hornigkových »deseti pravidlech zemské ekonomie« jest obsažen hotový program státní hospodářské soběstačnosti, jak jí chtěl docílit merkantilismus: »Obyvatelé země budtež ze všech sil přidržování k tomu, aby... svoji žádostivost a nádheru toliko na toto domácí zboží obmezovali a zboží cizozemského (vyjímajíc, co by svrchovaná nouze jinak nedopouštěla) co nejvíce, jak vůbec možno, se vystříhali. A čeho by... z nouze nebo pro nevyhléditelné zlovyky bylo nezbytně potřebí, to aby u cizozemců, pokud jen vůbec možno, z první ruky, ne za zlato ani za stříbro, nýbrž výměnou za jiné tuzemské zboží odebírali. Takové cizí zboží budiž pak odebíráno v podobě surovin, uvnitř země fabrikováno a manufakturní mzda v zemi samé vydělána... Nebudiž kromě důležitého uvážení nižádným způsobem dopouštěno, aby zboží, které uvnitř země v dostatečném množství a snesitelné jakosti dostati lze, bylo z ciziny dováženo; a v tom nebudiž s cizozemci ani soustrasti ani milosrdenství, nechať to jsou přátelé, příbuzní, spojenci či nepřátelé. Neboť tu přestává všechno přátelství, kde bylo by k mému oslabení a zkáze. A to platí, i když by tuzemské zboží bylo snad špatnější co do jakosti, nebo i vyšší co do ceny. Neboť lépe by bylo dáti... za zboží dva toлары, které zůstanou v zemi, než jen jeden, který však odejde do ciziny.« Kdyby se prý obyvatelstvo dovedlo odřici hedvábných látek, francouzského modního zboží a pod., nabyl by tím císař tolik, jako mocného nějakého království, uvnitř země, bez nespravedlivostí, krveprolití, kleteb a zlého svědomí...«

Za merkantilistickými cíli hospodářské volnosti uvnitř i uzavřenosti (a pokud možno i expanse) na venek uvedena byla postupně v život celá soustava hospodářskopolitických opatření.

Stopy celní prohibice shledáváme již v českých paten-tech z r. 1674 a 1689, které pod konfiskací zakázaly dovoz všelikého zboží francouzského. Koncem stol. 17. a počátkem 18. zakazován dovoz zboží, které se mohlo vyráběti v tuzemsku, a na jiné uloženy neobyčejně vysoké dávky, zvláště na luxusní zboží francouzské, a

nový celní patent ze 17. září 1737 systemisoval vysoká ochranná cla průmyslová i zvláštní přírážky na nové druhy zboží v zájmu domácí výroby. Luxusní edikty a šatové řády z konce 17. a počátku 18. století čelily zvláště oblíbě drahých látek francouzských, r. 1718 dovozeno užívati sukna cizozemského jen osobám vyššího duchovenstva a stavu panského i rytířského i skutečným lajným radům — všechny ostatní vrstvy, měšťanstvo, sedláctvo, měly se pod konfiskací šatu a dalším trestem spokojiti jen oblekem ze suken domácích.

Aby se uvnitř uzavřeného odbytíště státního dosáhlo »zavedení, zlepšení a stabilování« komercia, t. j. obchodu a průmyslu, pokládáno za nezbytné utvořiti poradné orgány obchodní a průmyslové a hleděno při nich zabezpečiti spolupůsobení samých interesentů. K radě Becherově zřízeno po příkladě Anglie, Francie, Holandska a j. již r. 1666 ve Vídni komerční kolegium, které však po málo létech zaniklo, za Josefa I. zřízena pro Čechy komerční deputace, která později nahrazena manufakturním (od r. 1724 opět t. zv. komerčním) kolegiem, k jehož podpoře zřízeno v jednotlivých krajích manufakturní komisaři a podkomisaři. Komerční záležitosti měly v jednotlivých zemích vyřizovati zemské deputace ve zvláštních konsesech s příbráním i neúřednických odborníků (obchodníků a pod.). Po větší díl století 18. tyto úřady přerůzně měněny, přetvořovány a slučovány (v Čechách zřízen na př. r. 1757 jednotný consessus in commercialibus et manufacturistics se čtyřmi odbornými odděleními), od r. 1762 odloučena všechna komerční agenda od ostatní správy státní a zřízena pro ni dvorská komerční rada s působností v jistých věcech zahraniční tržby pro celou monarchii. Komerční konses pražský, jehož členy a úředníky byli vynikající muži ze šlechty i občanstva (šl. Losciani, Jos. Ant. ryt. Rieggera j.), byl dle Denisa pravým ministerstvem veřejného bohatství v Čechách a jeho roční »Manufacturtabellen« neocenitelným příspěvkem k poznání tehdejšího stavu průmyslu.

K podnětům a po radě těchto úřadů udělovány premie na vzorné výrobky a na nové vynálezy strojů a postupů výrobních,

usnadňován i odměňován přívoz nových strojů a nástrojů z ciziny a zakupovány v cizině nové, tajené postupy (methody) výrobní; zaváděno »řízení zušlechťovací« (apreturní), t. j. bezcelný dovoz surovin a polotovarů z ciziny s podmínkou, že po zpracování budou opět vyvezeny (na př. plátno k bílení a pod.),

zakazován nebo vysokými cly ztěžován vývoz tuzemských surovin a potravin, zvl. vlny a obilí, do ciziny a naopak usnadňován jich přívoz, aby domácí průmysl měl pro své tovary hojnost dobrých a levných surovin a poletovarů a pro své dělnictvo laciné potraviny a tudíž možnost nízké mzdy;

poskytovány prémie na vývoz tovarů a zálohy na zřizování továren z komerčních fondů a pokladen,

novým továrnám propůjčovány od států budovy, zvl. kláštery zrušených řádů duchovních.

Podnikatelům, třebaš cechovně nevyučeným a k cechu nepřislušejícím, udílěna od panování Josefa I. t. zv. privilegia privilegia a tiva, opravňující k výrobě určitého zboží a zaměstnávání potřebných pomocných sil třebaš z několika řemesel, a druhdy i výhradné právo prodeje výrobků, čímž umožňován vznik továren úplně mimo svazek cechovní. Aby se továrnám zajistilo vycvičené dělnictvo, postavena učební a pomocnická doba v továrně co do cechovněprávního účinku na roveň učednickému a tovaryšskému zaměstnání u mistra cechovního, některé továrny směly samy dávatí za vyučenou. Prohlašování četných nově vznikajících živností za svobodné vymaňovány továrny z vázanosti cechovní.

II. Již od dob Leopolda I. a Karla VI. shledáváme se v celku již se všemi prostředky a pokusy, jichž v daleko větším rozsahu a s větším úspěchem užívala později průmyslová politika tereziánská a josefínská.

Můžeme také u nás vytknouti čtyři hlavní momenty.

Je to především až téměř do r. 1848 velká účast šlechty a duchovních vrchností v průmyslovém podnikání. Již Albrecht z Valdštýna za třicetileté války dal základ k průmyslovému rozmachu Jičína a Mladoboleslava. Od konce stol. 17. pak vzrůstá se zavádění nových průmyslů vrchnostmi a dosahuje zvláště za Marie Terezie vrcholu. Koncem stol. 17. stal se cisterciácký klášter v Oseku zakladatelem severočeského průmyslu punčochářského, současně zavedla vrchnost krajkářství na Vamberecku; r. 1715 založil hrabě Valdštýn továrnu na výrobu jemných suken v Horním Litvínově, r. 1737 vznikly Harrachovské sklárny na Novém Světě. Přímo náruživým zakladatelem průmyslových závodů byl v 2. polov. 18. století hrabě Josef Maxm. Kinský, jemuž děkuje město Bor (Haida) za svůj vznik a průmyslový rozkvět, a vedle něho působili hr. Bolza (1763 tiskárna Bartounů v Kosmonosích), Valdštýnové, Kolovratové,

Šporkové, Harrachové, Chotkové, Lažanští, Vrbové, Rottenhannové, Auersperkové a j.

Vedle šlechty i stát sám zakládal továrny, zejména kde šlo o zavedení nových odvětví průmyslových nebo vůbec o vzorné závody (na př. v Brně státní továrny na jemná sukna, na plyš), podobně jako byly státní továrny na sklo, porcelán a p. zakládány a dílem do dnes se udržely ve Francii, Dánsku, Německu a j. Ale závodům šlechtickým nedostávalo se účelného vedení, jejich prosperita vyčerpávala se namnoze jen státními zálohami; přemnohé z nich zanikly nebo prospívaly teprve, když přešly v ruce občanské.

Druhým významným momentem ve vývoji velkého průmyslu v Čechách byla veliká in v a s e p o d n i k a t e l ů — výrobců i obchodníků — částečně i nadaných a dovedných řemeslníků i dělníků z ciziny, zejména od dob Marie Terezie. Jako byl ve Francii již v 16. stol. zahájen přívoz inteligence — r. 1516 byl tam králem Františkem I. povolán veliký umělec i technik Leonardo da Vinci, po něm sochař Benvenuto Cellini a j. — jako do Německa přinesli technický pokrok a průmyslovou podnikavost vypuzení pro víru francouzští hugenoti a zvláště do Saska i Pruska česká emigrace pobělohorská až do stol. 18. (saský kurfirst Jan Jiří půjčoval Ferdinandovi II. peníze k utiskování a vypuzování protestantů z Čech, sám však tyto vyhnance přijímal a usazoval v severním Rudohoří, Polabí a Horní Lužici) tak i k nám přicházeli od 2. polovice 17. stol. a zvl. v 18. stol. Britové, Francouzové, Nizozemci, Vlachové a Němci ze všech končin »svaté římské říše« těžil z podpor k povznesení průmyslu tehdy štědře rozdělovaných. V zemi, kterou chtěl mít Ferdinand II. raději pustou nežli kacířství propadlou, po půldruhém století byl od doby Marie Terezie jako továrník, obchodník i dílovedoucí nebo dělník lákán, vítán a podporován evangelíky i židy. Těmto přistěhovalcům pak povolováno kromě jiných výsad i svobodné vykonávání náboženství -- náboženská tolerance, která tak dlouho byla odpírána příslušníkům domácím. Tak povolávání pro soukenické továrny opětovně výborní dělníci z Holandska a Italie, ke zvelebení českého plátenictví kupci z Anglie, brněnské továrny soukenické založili říšskoněmečtí protestanté Mundy, Hopf, Bräunlich, Offerman, Schöllerové a j., k fabrikaci skla povolání dělníci z Ferrary, první rafinerii na cukr (třtinový) v Čechách, na Zbraslavi, i první větší závod rukavičkářský v Praze založili Francouzi.

S druhé strany v y s t ě h o v á n í d ě l n í c t v a, zejm. sklářů a uměleckých tkalců, zakazováno a stíháno, továrníkům slibována

ochrana proti smlouvání se dělnictva, ale jednáno též o všeobecné zákonné úpravě pracovního poměru a r. 1770 zrušen dosavadní zákaz ženitby pro cechovní tovaryše.

Třetím význačným momentem byla státní péče o průmyslový pokrok a technické vzdělávání; doba od 2. polovice 18. stol. jest plna výrobních řádů a předpisů, pokusů o průmyslové vyučování a práce ve školách obecných, o první výstavy průmyslových výrobků, o vědecké pěstění hospodářských otázek.

Zcela ve smyslu starých cechovních artikulů vydával nyní stát k zajištění dobré jakosti a odbytnosti výrobků celé velmi zevrubné řády výrobní, druhy s dodatky (r. 1750 generalie pro přadláctví a plátenictví v Čechách, r. 1755 řád papírnický a do nejmenších podrobností jdoucí návod k výrobě závoju, batistů a pod., r. 1758 řád soukenický, r. 1765 přadlácký, 1767 sklářský, r. 1771 hedvábnický atd.), zachovávání jich kontrolováno, jakost výrobků pověřována okolkováním jakožto nezbytným téměř opatřením, měli se při nedostatku strojové výroby stejnoměrnost produktu zaručující umožniti velkoobchod s výrobky průmyslovými.

Pečováno však i o rozšíření a zlepšení kultury surovin, zvláště lnu, konopí, meřeny, a o povznesení dovednosti výrobců, na venkov vysílání odborní učitelé, rozdíleny vřetena a stavy, zřizovány již i průmyslové školy, zejm. pro průmysl textilní, přičiněním probošta Kindermanna prováděna zejm. v Čechách usilovně myšlenka spojení obecné školy s průmyslovou (viz dole o prům. vzdělávání).

V tu dobu počalo také vědecké pěstění hospodářských otázek, r. 1769 zřízena společnost pro rolnictví a svobodná umění, později reorganizovaná v c. k. vlastenecko-hospodářskou společnost, současně založena v Praze učená společnost, pozdější Královská společnost nauk, která proslula též bádáním přírodovědeckým, zvl. mineralogickým, a již r. 1791 Leopold II. věnoval příspěvek 6000 zl. s přáním, aby se její literární činnost obracela zvl. k předmětům, které směřují k rozvoji průmyslu a užitečnými vědomostmi povznášejí blahobyť země české.

Také přímo podporoval stát penězi rozvoj a pokrok průmyslový a vůbec hospodářský. Poskytovány peněžní výpomoci dovedným mistrům, větší zápůjčky podnikavým kapitalistům, premie příčinným dělníkům. Poskytování záloh mírně zúročitelných (5 až 6%) průmyslníkům navrhovalo české komerční kolegium stavům již r. 1718 — kapitál měl býti opatřen loterií. Za Marie Terezie zřízen

společný komerční fond, k jehož dotování přispívaly všechny země, v Čechách a na Moravě zavedeny zvláštní živnostenské daně státní, jinde poplatky, zejm. při nastupování živností. Vedle hlavní komerční pokladny byly též komerční pokladny v jednotlivých zemích. Úhrnný příjem ze všech platů jim přikázaných činil ročně (dle číslice z r. 1772) 206.103 zl., úhrn nesplacených záloh většinou dobytých činil r. 1785 v Rakousku 679.527 zl., z toho přes $\frac{1}{2}$ v Čechách. Podpory průmyslu pokládány za produktivní výdaje, schodky komerčních pokladen hrazeny tudíž z obecných příjmů státních.

Nejdůležitějším momentem průmyslového vývoje v Čechách bylo však jeho teritoriální přesunutí z měst středočeských do hornatého pomezí.

Při stejnoměrném celkem rozložení měst po území státním a při vzájemné jich uzavřenosti lze souditi, že ve středověku býval průmysl, t. j. tehdy živnosti (řemesla), v městech se zámožným okolím zastoupen četněji, rozmanitěji a zámožněji nežli v méně úrodných krajinách horských, protože úzce souvisel se spotřebou vlastního města a nejbližšího okolí, která závisela opět z největší části na výnosu polního hospodářství, t. j. na úrodnosti půdy.

Nastal však obrat, když válkami a protireformací blahobyt celé země byl znížen a když nyní státní moc hleděla uměle vypěstovati průmysl, počítající ne již na skromný odbyt zákaznický, nýbrž na vzdálenější trh, zvláště zahraniční.

Pro tento nový průmysl nebyl již podmínkou — jako za doby městského uzavřeného hospodářství středověkého — vydatný blízký konsum a odbyt pro koupěschopné obyvatelstvo nejbližšího okolí a tedy zámožný kraj, nýbrž naopak co nejlevnější výroba, t. j. chudé, s nízkými mzdami spokojené obyvatelstvo krajin pohorských, jež se štipením velkopřůmyslu zaopatřovalo i vděčnější zaměstnání, než byl domácí průmysl, jímž se dosud zabývalo jakožto nutným doplňkem málo v horách výnosného hospodářství polního.

Mnohé vývozní průmysly byly dále jen kupeckým organizováním této starodávné domácí výroby nebo jenom užitím její techniky pro nový obor výroby, opět jiné byly přirozenou povahou svojí odkázány na blízkost lesů (skelné hutě) nebo na síly vodní (papírny) ke hnaní strojů, a tudíž na kraje horské.

Z horských krajin českých pak byly právě zase v Rudohoří a Krkonoších pro mnohá odvětví (průmysl keramický, granátový, sklářský, papírnický, železářský a j.) jediné přirozené podmínky

vzniku a rozkvětu, hojnost vodních sil, nerostných pokladů a výborných surovin i látek pomocných, na jichž stanoviště průmysl při nedostatku komunikací absolutně byl vázán.

Také jiný průmysl byl daleko výhodněji zařizován v kraji, odkud měl blíže ke svým odbytištím zahraničním než průmysl vnitrozemský.

Sousedství s Německem, kmenové a náboženské příbuzenství obyvatelstva (sousední kraje saské a lužické byly osazeny českými emigranty), podpora vlády, která v těchto krajích chtěla si vytvořit náhradu za nedávno ztracené průmyslové Slezsko, pak jen ještě zesilovaly ony přirozené podmínky průmyslového vývoje právě v těchto krajích naproti jiným hornatínám, takže daly základ nyní nejvyšší jejich průmyslové intenzitě.

Těmito — přirozenými i umělými — příčinami průmyslová výroba v Čechách, která se v středověku v podobě řemesel soustřeďovala především ve starých městech královských i některých poddanských, v Praze, Plzni, Chrudimi, Rychnově, Solnici, Vys Mýtě, Jindřichově Hradci a j., osazovala se nyní v Liberci, Rumburce, Sluknově, Frýdlandě, Warnsdorfě, Chomutově, Kadani, Hostinném, Vrchlabí, Trutnově, zkrátka od polou století 18. počíná v podstatě průmyslový rozvoj celých severních Čech od Aše na západě až po Nové Město n. M. a Broumov na východě.

III. V posledních desetiletích 18. stol. nastala doba velikých vynálezů technických, které způsobily v průmyslovém zaměstnání lidstva převrat, jakého nebylo před tím ani potom. Anglie dala světu stroje spřádací a tkací, k nimž později přibyl nově vynalezený parostroj. Francie stroj na nepřetržitou výrobu papíru (1799), chemie vynalezla chemické bílení a místo drahých barviv rostlinných později umělé barvy z dehtu, výrobu cukru z buráku a j. v.

Vynálezů těchto chápal se i český velkoprámysl a vláda podporovala zavádění nových strojů poskytováním záloh, udílením výhradních privilegií, přímým zakupováním a bezcelným dovozem jich z ciziny.

Také v prvních desetiletích stol. 19. byla — přes četné neúspěchy jednotlivců — šlechta průkopníkem nového podnikání velkoprámyslového. R. 1812 zřídil hr. Canal pokusný cukrovar se školou pro hospodáře v pražské Kanálce, v letech 1830. počaly novou periodu vývoje našeho řepního cukrovarství šlechtické cukrovary thurn-taxisský v Dobřichovicích a černínský v Chudenicích, na Mo-

rávě vynikl přímo horečnou činností zakladatelskou a podněcující hr. Salm-Reifferscheidt. Teprv po r. 1848 obzvláště se iniciativa šlechty na průmysl zemědělský (pivovary, lihovary, cukrovary).

Rovněž stále sledujeme přechodné cizozemce jako továrníky, nebo ředitele, inženýry a chemiky nových podniků průmyslových, jsou to nejen Němci (Schöllerové, Schölle, Lettmayer), nýbrž i Angličané (Evans, Ruston, Hardy, Haswell, Baildon, Bracegirdle), Francouzi (Robert) a j.

Od konce stol. 18. uplatňuje se a časem vždy více zavládá v průmyslu našem živel občanský.

R. 1796 postavil Josef Leitenberger ve Verměřicích první v Čechách a vůbec v Rakousku anglický stroj na předání bavlny, r. 1798 dosáhl Jan Berger po dlouhém sporu s libereckým cechem soukenickým privileje pro soukenickou továrnu v Liberci, stav se tak zakladatelem Liberce jako města továrního. Společník Bergrův Ferd. Römheld přinesl do Liberce 1800—1803 z Nizozemí první stroje spřádací a stříhací na vlnu a brzy potom první přístroje čechrací a r. 1804 postavil první v Čechách stroj parní. Sídlem soukenictví stával se Liberec, v kterém (s okolím) bylo již r. 1843 soukenictvím zaměstnáno na 10.000 obyvatelstva a hodnota roční výroby páčena celkem na 8 mil. zl. — Liberec srovnáván s francouzským Sedanem. Na Moravě soustřeďovalo se tovární soukenictví v Brně — kam donesl přesné výkresy všech strojů ke spřádání vlny, odvahou a lstí za mnohých nebezpečností opatřené, r. 1802 starohrabě Hugo Salm-Reifferscheidt — a částečně i v Novém Jičíně a Fulneku, kdežto řemeslo soukenické po městech moravských odumíralo znenáhla jako po českých, kvapněji ovšem teprv od polou století 19.

Nové vynálezy chemické daly podnět k řadě nových odvětví průmyslových. Za Napoleonského uzavření pevniny naproti Anglii zkvetla v Čechách fabrikace řepového cukru (rafinace koloniálního cukru třtinového prováděna na Zbraslavi již r. 1785 pod vedením franouzského ředitele), avšak po pádu Napoleonově klesnutí cen koloniálního cukru a neracionální manipulace v domácí výrobě cukerní přivedly veškeré cukrovary v málo letech ve zkázu a nový obrat nastal teprve r. 1831 zařízením kníž. thurn-taxisského cukrovaru v Dobrovici, jehož vedení svěřeno cizozemci Karlu Weinrichovi, vědeckému vzkřísiteli českého cukrovarství. V téže době na Zbraslavi založena první továrna na cikorii a v Karlíně r. 1832 tovární výroba čokolády. R. 1815 F. X. Brosche založil v Praze továrnu na kyselinu

solnou a dusičnou, od let 30tých a 40tých zařizovány továrny na barviva, sodu, kyselinu sirkovou a solnou, chemický průmysl vůbec byl již v těchto letech v Čechách zastoupen závody, dle velmi značnými.

I jiné průmyslové obory nově vznikaly. R. 1818 zavedl Fürth ve Strakoncích výrobu fezů, touž asi dobou přenesena Hardtmuthova továrna na tužky z Vídně do Č. Budějovic, r. 1825 založena v Praze továrna na zápalky, r. 1827 strojní papírna v císařském mlýně u Prahy a r. 1837 Haaseova ve Vraném, r. 1842 zavedena lékárníkem Bartelmusem z Anglie do Čech a tím do Rakouska výroba nádobí smaltovaného. Výroba strojů a přístrojů měděných byla v pražském obvodu provozována již r. 1771 Fr. Ringhoffrem, ku kteréž továrně r. 1849 připojena strojírna a r. 1852 zřízena továrna na vagony železniční. V letech 1830 až 1850 i jiní zakládali v Čechách továrny na parní stroje a kotle, na hospodářské stroje, zařízení cukrovarská, pivovarská, mlýnská, důlní a pod. První skutečně po továrníku provozovanou strojírnu v Praze založil r. 1832 C. F. Breitfeld a již r. 1833 následovali ho bratři Thomasové, pozdější Ruston a spol., která r. 1852-53 zbudovala první dva parníky po Labi a r. 1863 první železné mosty, Borrosch a Eichmann, Daněk a spol. (1854) v Karlíně, hr. Valdštýn v Plzni (tato strojozna přešla potom na firmu E. Škoda). Při všem tom strojírny dlouho nepostačovaly, zvl. kvalitou, požadavkům stoupajícího rozvoje výroby tovární, i byly pracovní stroje pro papírny, textilní a j. továrny dlouho odebírány z cizozemsku, z počátku i stroje zemědělské — dokonce pro cizinu vyrábělo se u nás velmi málo.

Zápas velké výroby s drobnou započal zobečňováním parostrojů od 2. čtvrtiny stol. 19. Nejprve v textilnictví. Stroje na předení vytlačovaly ruční přádláctví nejprv při bavlně (strojních přádelen na bavlnu bylo od r. 1796 v Čechách kol r. 1820 jen 18, v r. 1835 již 88 a ruční přádláči bavlny, jichž bylo ještě koncem 18. stol. v Čechách přes 40.000, zdecimování během jedné generace na necelých 6000), povlovněji při vlně a lnu. Tkalcovství bavlněné provozovali po celou první polovici 19. stol. hlavně domácí námezdní tkalci (v polou let 1840. bylo v Čechách asi 80.000 stavů) pro faktory hlavně na vysočině českomoravské. Plátenictví, obživa horalů v zimních měsících a dlouho jeden z největších exportních domácích průmyslů českých, utrpělo poč. 19. století soutěží plátenictví irského se strojní přízí pracujícího a teprv pozdě postřehlo potřebu racionelního pěstění lnu. V soukenictví byl již v letech 1840.

statistikům nápadný houževnatý zápas existenční malomistrů s největšími závody továrními (koncem let 1830. bylo samostatných soukeníků ještě na př. v Rychnově nad Kněžnou 261, v Humpolci 232, v celých Čechách přes 3200), poslední ránu zadala ručnímu soukenictví výroba zboží vzorkovaného od let 1840. V týchž letech ruční tiskaře počala ničit perrotina a po ní tiskací stroj válcový. Malým vodním mlýnům nastala již před r. 1850 zdrcující soutěž mlýnů parních a uměleckých a ničilo je vzmáhání se obchodu obilního a ustupování selského (zákaznického) mletí obchodnímu. Strojní výroba ničila od let třicátých staré papírny kádňové, které tudíž podobně jako mlýny přetvořovány v jiné podniky, chemické vynálezy zatlačovaly stará řemesla mydlářské, koželužské, jirchářské a barvířské, a předpovídáno nezbytné podlehnutí i malým pekárnám, lihovarům, olejnám a pivovarům.

Ovšem také nový velkopřmysl český stihly leckteré krise, mnohé založené továrny, zejm. státní, zanikly, statisíce státních záloh nebylo nikdy splaceno.

Když na poč. 19. století příkazem Napoleonovým evropská pevnina byla uzavřena všelikému obchodu a dovozu anglickému, rostl průmysl rakouský a papírové hospodářství peněžní podporovalo jeho vývoz do ciziny. Tím hůře bylo, když převýdaj papírů způsobil r. 1811 státní bankrot a když po pádu Napoleonově dlouho zadržovaná vlna konkurence anglické drtivou převahou vrhla se na trhy evropské. Finančním patentem z 20. února 1811, který směnnou hodnotu bankocetlí snížil na pětinu nominální hodnoty, z tisíců zámožných lidí stali se přes noc takořka žebráci, zavládla všeobecná nedůvěra v obchodě a průmyslu, úvěry dosud ochotně poskytované odřeknuty a vypovídány, pracovní mzdy a ceny potravin stouply do závratné výše. R. 1815 následovalo zrušení kontinentálního uzavření evropského, r. 1817 uplatnily se následky hrozně neúrody, celní politiky Pruska a ztráty ruského trhu, který počal záповědmi uzavíratí se zahraničním výrobkům. Prohibice přívozu cizozemského zboží stala se pro četné výrobce premií nečinnosti, jakost výrobku klesávala druhdy rovnoměrně se stoupáním ceny.

Přirozeno, že vyskytly se snahy reformní. Nastala opět doba zakládání škol technických a reálných, pořádání průmyslových výstav, zakládání spolků, nové péče o vzdělání dorostu průmyslového i samostatného řemeslnictva. I nyní byla tu namnoze v čele šlechta, dávající iniciativu i směr činnosti ku zvelebení průmyslu a živnosti až do roku 1848. V Čechách vzácnou energií purkrabího hr. Chotka po-

řádný v letech 1828, 1829, 1831 a 1836 zemské výstavy v Praze, které měly u nás »buditi ducha průmyslnosti a podnikavosti« a ukázaly — stejně jako »první všeobecná rakouská výstava průmyslových produktů« ve Vídni 1835 — poměrně vysokou zdatnost průmyslu českého. R. 1833 založena českou šlechtou po dlouhém jednání Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách — teprv r. 1839 následovala Průmyslová jednota dolnorakouská ve Vídni, 1845 severočeská v Liberci

§ 18. Vývoj našeho průmyslu od let 1850.

I. Od polovice 19. stol. několik momentů vydatně přispělo k rozmachu průmyslu v našich zemích.

Emancipace rolnictva od poddanství a roboty i od vrchnostenských dávek naturálních a peněžních dala podnět k velikému technickému i hospodářskému pokroku v zemědělství. Potřebné k tomu dokonalejší nářadí zemědělské a stroje dováženy zprvu z ciziny, zvl. z Anglie, až i v tuzemsku počalo strojnictví se stavbou racionelně konstruovaných strojů a nářadí zemědělského, takže dnes továrny na hospodářské stroje, namnoze z dílen řemeslnických vzešlé, rozšířeny jsou po celých středních Čechách i Moravě a vyváží své výrobky ze 4/5 do Ruska a Polska, Maďarska, na Balkán. Ke stupňované produkci přirozené mrvy na přechodu ke zlepšenému hospodářství trojpolnímu a ke střídavému přidružila se záhy umělá hnojiva.

Neobyčejného rozsahu nabyly u nás zemědělské průmysly, které od r. 1848 stejně byly přístupny sedlákům jako bývalým vrchnostem.

Od let 1840. nastalo v našich zemích po první velké trať severní Ferdinandské dráhy Vídeň-Brno, r. 1839 otevřená, období čilejšího ruchu železního, které vyvrcholilo na obratu let 1860-70tých (v letech 1845—1851 zbudována státem trať z Brna do Olomouce a pak přes Prahu do Podmokel, v l. 1850. trať z Pardubic k Josefově, r. 1862 Česká západní a r. 1865 Česká severní dráha, r. 1870—1873 dráha severozápadní a jihoseveroněmecká spojovací, r. 1871 dráha Františka Josefa atd.), dráhy původně soukromé několika akcemi posléze postátněny (až na dráhu huštěhradskou a ústeckoteplickou) a tarify na nich až do novějších let zlevněny. O získání transportů pro vývoz po vodních cestách pečovalo Rakousko levnými tarify do Terstu i k českým překladištím na